

Tonga

LAO KI HE MA'U MAFAI VAHENGA 2010

Lao Fika 17 'o e 2010

LAO KI HE MA'U MAFAI VAHENGA 2010

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA 1 – TALATEU		5
1	Hingoa Nounou.....	5
2	'Uhinga'i lea	5
3	Ha'ihai'i 'a e Kalauni.....	6
KONGA II – MA'U MAFAI VAHENGA		6
4	Fokotu'u.....	6
5	Kau Memipa 'o e Ma'u Mafai	6
6	Sea mo e Tokoni Sea	6
7	Taimi 'o e Ma'u Lakanga	7
8	'Ata Makehe 'a e Lakanga.....	7
9	Ke tauhi 'e he kau memipa mo e kau 'ofisa 'a e fakapulipuli.....	7
10	Ngaahi Fakataha	8
11	Sekelitali	8
12	'E 'ikai mo'ua fakafo'ituitui 'a e kau Memipa	8
KONGA III – NGAahi NGAUE 'A E MA'U MAFAI		8
13	Ngaahi ngaue 'a e Ma'u Mafai	8
KONGA IV – NGAahi FOUNGA NGAUE 'O E MA'U MAFAI		9
14	Ngaahi fiema'u ki he Ma'u Mafai	9
15	Ngaahi Fokotu'u ki he Ma'u Mafai	9
16	Ngaahi Mafai 'o e Ma'u Mafai	9
17	Lipooti Faka-ta'u	10

KONGA V – NGAHI ME'A KEHE **10**

18	Pa'anga ke Vahe'i 'e he Fale Alea	10
19	Vahenga.....	10

TEPILE **11**

LAO KI HE MA'U MAFAI VAHENGA 2010

Lao Fika 17 'o e 2010

KO E LAO KI HONO FOKOTU'U 'O E MA'U MAFAI VAHENGA

'Oku ou loto ki ai,
SIAOSI TUPOU V,
'Aho 23 'o Siulai 2010.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehe:

KONGA 1 – TALATEU

1 Hingoa Nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ma'u Mafai Vahenga 2010.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao ni, tukukehe 'o ka ha atu ha toe 'uhinga kehe 'i hono tu'u'anga:

“**Ma'u Mafai**” 'oku 'uhinga ki he Ma'u Mafai Vahenga 'oku fokotu'u 'i he kupu 4;

“**Minisita**” 'oku 'uhinga ki he Minisita Pa'anga;

“**Potungaue**” 'oku 'uhinga ki he Potungaue Pa'anga; mo e

“**Vahenga**” 'oku kau ai ha monu, koloa pe faingamalie, 'o tatau ai pe pe ko e pa'anga pe ha me'a kehe, 'oku ma'u 'e ha taha ko ha konga 'o e ngaahi 'uhinga mo e ngaahi tu'unga 'a hono fakanofa.

3 Ha'iha'i 'a e Kalauni

Kuo pau 'e ha'i 'e he Lao ni 'a e Kalauni.

KONGA II – MA'U MAFAI VAHENGA

4 Fokotu'u

'Oku fokotu'u heni 'a e Ma'u Mafai Vahenga.

5 Kau Memipa 'o e Ma'u Mafai

- (1) Ko e Ma'u Mafai kuo pau ke 'i ai 'a e kau memipa 'e toko nima, ke fakanofu 'e he Kapineta 'i ha fokotu'u 'a e Minisita.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai fokotu'u 'e he Minisita ha taha ke fakanofu ko ha memipa 'o e Ma'u Mafai, tuku kehe ka fiemalie 'a e Minisita ko e taha ko ia ko ha taha 'oku 'iloa 'ene taukei 'i he taha pe lahi ange 'i he ngaahi me'a faka-'ekonomika, fakapa'anga, fakalao pe fakakomesiale.
- (3) 'I hono fakahoko 'o e ngaahi fokotu'u ki he fakanofu, kuo pau ki he Minisita ke ne fakatokanga 'i 'a e fiema'u ki he kau memipa 'o e Ma'u Mafai ke nau ma'u 'iate kinautolu 'a e tuifio 'o e ngaahi 'ilo 'o kau ki ai kae 'ikai fakangatangata ki he ngaahi me'a faka-'ekonomika, fakapa'anga, fakalao mo e fakakomesiale.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e Lao ki he Ngaue Fakapule'anga ki he kau memipa 'o e Ma'u Mafai.

6 Sea mo e Tokoni Sea

- (1) Kuo pau ke fakanofu 'e he Kapineta 'i ha fokotu'u 'a e Minisita 'a e memipa 'e taha 'o e Ma'u Mafai ko e Sea.
- (2) 'E ngofua ki he kau memipa 'o e Ma'u Mafai ke nau fakanofu ha taha 'o 'enua kau memipa ko e Tokoni Sea.
- (3) 'I ha mama'o 'a e Sea mei ha fakataha, kuo pau ke sea 'a e Tokoni Sea 'i he fakataha ko ia.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ke 'i ai ha tu'utu'uni kuo fakahoko 'e he Ma'u Mafai, pe ha ngaue 'i he malumalu 'o e Ma'u Mafai, 'e lau 'oku kovi koe'uhi 'oku 'ikai fakahoko 'i he founga kuo tu'utu'uni, pe ta'e'aonga pe holo hono tu'unga falala'anga koe'uhi ko e 'ikai ke fakahoko pe fehalaaki 'a e founga kuo tu'utu'uni.

7 Taimi 'o e Ma'u Lakanga

- (1) Tukukehe ka 'i ai ha tu'utu'uni kehe 'i he Lao ni, kuo pau ke fakanofu 'a e kotoa 'a e kau memipa 'o e Ma'u Mafai ke nau ma'u lakanga 'i ha vaha'a taimi 'e 'ikai ke toe laka hake 'i he ta'u 'e 3, pea 'e ngofua ke toe fakanofu pe ki ha teemi makehe 'e taha.
- (2) Tukukehe ka nofo kimu'a pea 'osi 'a e taimi ma'u lakanga 'o fakatatau ki he kupu 8 'o e Lao ni, kuo pau ke hoko atu 'a e memipa kotoa pe 'o e Ma'u Mafai kae 'oua kuo hoko ha fetongi ki he lakanga, neongo kuo 'osi 'a e vaha'a taimi kuo fakanofu ia ki ai.

8 'Ata Makehe 'a e Lakanga

- (1) 'E ngofua ki he Minisita ke ne fakanofu ha memipa 'o e Ma'u Mafai mei hono lakanga 'i ha taimi pe koe 'uhi ko e 'ikai ke ne lava 'o fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'a hono lakanga, 'ikai ke toe lava ke totongi 'a hono ngaahi mo'ua, ta'etokanga ki he fatongia, 'ulungaanga ta'etaau, pe kuo fakahalaia 'i ia ki ha hia.
- (2) 'E ngofua ki ha memipa 'o e Ma'u Mafai ke ne fakafisi 'i ha taimi pe mei hono lakanga 'aki 'ene 'ave ha tohi fakaha fakafisi ki he Minisita.
- (3) Ka 'i ai ha memipa 'o e Ma'u Mafai 'e mate, pe fakafisi, pe 'e fakanofu mei hono lakanga, kuo pau ke lau 'a e 'ataa 'a e lakanga ko ia ko e lakanga 'ata makehe.
- (4) Kuo pau ke fakanofu ha taha ki he lakanga 'ata makehe 'i hono fakanofu 'o ha memipa 'e he Kapineti 'i ha fokotu'u 'a e Minisita.
- (5) Kuo pau ki he taha kotoa pe kuo fakanofu ki he lakanga 'ata makehe ke fakanofu ia ki he toenga 'o e vaha'a taimi ma'u lakanga na'e fakanofu ki ai 'a e memipa kuo mavahe.

9 Ke tauhi 'e he kau memipa mo e kau 'ofisa 'a e fakapulipuli

- (1) Kuo pau ki he memipa kotoa pe 'o e Ma'u Mafai mo e taha kotoa pe 'oku fakangaue' i pe ngaue felave' i mo e ngaue 'a e Ma'u Mafai ke ne tauhi pea tokoni 'i hono tauhi 'o e fakapulipuli 'a e ngaahi me'a kotoa pe te ne 'ilo ki ai 'i hono fakahoko 'a 'ene ngaahi ngaue pe fatongia 'i he Lao ni, pea kuo pau ke 'ikai ke ne fakaha 'a e ngaahi me'a ko ia ki ha taha tuku kehe pe 'i he'ene fakahoko 'a 'ene ngaahi ngaue mo e fatongia 'i he Lao ni.
- (2) Ko ha taha pe 'oku ne fakahoko 'i he'ene loto 'aki 'a hono maumau' i 'a e kupu si' i (1), 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke ne ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he ngaue popula 'i he vaha'a taimi 'e 'ikai ke toe laka hake 'i he mahina 'e 12 pe ko ha tautea pa'anga 'e 'ikai toe lahi hake 'i he \$5,000 pe fakatou'osi.

10 Ngaahi Fakataha

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'a e ngaahi fakataha 'o e Ma'u Mafai 'i he ngaahi taimi mo e feitu'u ko ia 'e fokotu'u 'e he Sea.
- (2) Kuo pau ke 'i ai ha memipa 'e toko fa 'i ha fakataha 'a e Ma'u Mafai kimu'a pea lava fakahoko 'a e fakataha.
- (3) Kuo pau ko e tu'utu'uni 'o e Ma'u Mafai ko e tu'utu'uni 'a e tokolahi 'o e kau memipa 'oku nau ma'u fakataha 'i ha fakataha, pea 'i ha taimi 'e mahanga ai 'a e paloti kuo pau ko e paloti 'a e memipa 'oku sea koe paloti angamaheni ka 'oku 'ikai ko ha paloti aofangatuku.
- (4) Fakatatau ki he ngaahi kupu 'o e Lao ni, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke ne tu'utu'uni 'a 'ene ngaahi founga ngaue 'i ha founga 'oku ne pehe 'oku taau.

11 Sekelitali

Kuo pau ki he Potungaue ke ne fakahoko 'a e ngaue faka-sekelitali ki he Ma'u Mafai.

12 'E 'ikai mo'ua fakafo'ituitui 'a e kau Memipa

Kuo pau 'e 'ikai mo'ua fakafo'ituitui ha memipa 'o e Ma'u Mafai 'i ha ngaue kuo fakahoko pe ko ha tonounou 'a e Ma'u Mafai na'e fakahoko 'i he loto tau'ataina 'o fakatatau pe na'e taumu'a ke fakahoko 'o fakatatau ki he ngaahi mafai, ngaahi fatongia pea mo e ngaahi ngaue 'o e Ma'u Mafai 'i he Lao ni.

KONGA III – NGAABI NGAUE 'A E MA'U MAFAI

13 Ngaahi ngaue 'a e Ma'u Mafai

- (1) Kuo pau ko e ngaahi ngaue 'o e Ma'u Mafai ko e:
 - (a) fakakaukau'i mo fokotu'u 'a e vahenga mo e ngaahi monu'ia fakapa'anga kehe 'o e kau 'ofisa 'oku lisi 'i he Tepile; pea
 - (b) fakahoko ha ngaahi fatongia kehe 'e foaki pe hilifaki ki ai 'e he Lao ni pe ko ha lao kehe.
- (2) 'I hono fakahoko ko ia hono ngaahi fatongia 'oku ha 'i he kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke ne tu'utu'uni 'a e ngaahi fakahokohoko pe ngaahi tu'unga 'o e vahenga, pea 'e ngofua ke ne fakaha 'a e founga 'a ia 'e ngaue'aki ki ai 'a e ngaahi fakahokohoko mo e ngaahi tu'unga 'o e vahenga, pea 'e ngofua ke tu'utu'uni ke liliu 'a e vahenga 'i ha makatu'unga pau 'o fakafehoanaki mo ha fika pau pe ko ha toe founga kehe ki hono liliu 'a ia 'e fakaha 'e he Ma'u Mafai.

KONGA IV – NGAahi FOUNGA NGAUE 'O E MA'U MAFAI

14 Ngaahi fiema'u ki he Ma'u Mafai

'I hono fakahoko 'o ha fokotu'u ki he vahenga 'i he kupu 13 'o e Lao ni, pe 'i ha toe lao kehe, kuo pau ki he Ma'u Mafai ke ne fakatokanga'i:

- (a) 'a e fiema'u ke a'usia mo pukepuke ke fenapasi lelei mo e ngaahi tu'unga 'o e vahenga 'oku ma'u 'i he sekitoa taautaha;
- (b) 'a e fiema'u ke lelei fakatou'osi:
 - (i) ki he kakai pe ko e kalasi 'o e kakai 'a ia ko 'enau vahenga 'oku fakahoko ki ai ha fokotu'u; pea
 - (ii) ki he kau totongi tukuhau;
- (c) 'a e fiema'u ke fakangaue'i mo tauhi 'a e kakai 'oku nau malava mo taau 'enau 'ilo kenau fakahoko 'a e ngaue;
- (d) fiema'u 'o e lakanga ko ia; mo e
- (e) tu'unga 'o e ngaue 'oku ma'u 'e he kakai ko ia ko honau vahenga 'oku fakahoko ki ai ha fokotu'u pea mo ia 'oku ma'u 'e he kakai ko honau vahenga pea mo e ngaahi tu'unga 'o e ngaue 'oku, 'i he fakakaukau 'a e Ma'u Mafai, 'o malava ke fakafehoanaki mo e kakai ko honau vahenga 'oku fakahoko ki ai ha fokotu'u.

15 Ngaahi Fokotu'u ki he Ma'u Mafai

- (1) Kuo pau ke 'i ai 'a e totonu ki ha taha pe ha kulupu ngaue ke fakahoko ha'anau ngaahi fokotu'u 'i ha tohi ki he Ma'u Mafai 'o fekau'aki pea mo hono fakahoko 'e he Ma'u Mafai hono ngaahi ngaue 'i he Lao ni.
- (2) 'I he taimi 'oku fakakaukau'i ai 'e he Ma'u Mafai pe 'e fakahoko ha'ane fokotu'u ki he vahenga 'o ha kakai pe kulupu kakai, kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e kakai ni ke fakahoko ha'anau fakamatala tohi pea, 'i ha'anau fili, fakamatala ngutu ki he Ma'u Mafai, 'i ha taimi mo e feitu'u pea 'i he founga 'e tu'utu'uni 'e he Ma'u Mafai:
 - (a) kau fakafofonga 'o e kau memipa 'o e fa'ahinga kakai takitaha 'a ia ko honau vahenga 'oku fakakaukau'i; pe
 - (b) ko ha kautaha 'iloa 'oku ne fakafofonga'i 'a e kau memipa 'o e fa'ahinga kakai takitaha 'a ia ko honau vahenga 'oku fakakaukau'i.

16 Ngaahi Mafai 'o e Ma'u Mafai

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke ne tu'utu'uni ki ha taha ke ne 'omai ha fakamatala fekau'aki mo e vahenga pe ngaahi tu'unga 'o ha ngaue, pe

fakatou'osi, ki ha lakanga, neongo pe ko e ngaahi lakanga ko ia 'oku 'i he malumalu 'o e mafai 'o e Ma'u Mafai 'i he'ene ha 'i he Lao ni pe 'ikai.

- (2) 'I hono tanaki atu ki he ngaahi mafai 'oku hilifaki mahino 'i he Ma'u Mafai 'i he Lao ni pe ko ha toe lao kehe, kuo pau ki he Ma'u Mafai ke ne ma'u ha ngaahi mafai kehe 'oku fakapotopoto ke ne ma'u ke malava ai ke ne fakahoko 'ene ngaahi ngaue.

17 Lipooti Faka-ta'u

'I he vave taha 'e ala lava hili 'a e faka'osinga 'o e ta'u takitaha 'i he 'aho 30 'o Sune, kuo pau ki he Ma'u Mafai ke ne 'ave ki he Minisita ha lipooti 'o 'ene ngaahi ngaue lolotonga 'o e ta'u ko ia.

KONGA V – NGAHI ME'A KEHE

18 Pa'anga ke Vahe'i 'e he Fale Alea

Kuo pau ke totongi 'a e kotoa 'a e ngaahi totongi, vahenga, ngaahi fakamole pea mo e ngaahi fakamole kehe 'oku ala totongi pe fakamole 'i he malumalu pe 'i he ngaue 'o e Lao ni, mei he pa'anga kuo vahe'i 'e he Fale Alea ki he taumu'a ko ia, pea ko e vahenga kuo pau ke totongi ki he kau memipa 'o e Ma'u Mafai mei he pa'anga kuo vahe'i.

19 Vahenga

Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Minisita 'i he loto ki ai 'a e Kapineti 'a e vahenga 'a e kau memipa 'o e Ma'u Mafai.

Na'e tali 'e he Fale Alea 'i he 'aho 15 ni 'o Siulai 2010.

TEPILE

(Kupu 13(1))

**KO E KAU 'OFISA KUO PAU KI HE MA'U MAFAI KE NE FAKAHOKO HA
NGAAHI FOKOTU'U KI HE VAHENG**

Komisiona ki he Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu

'Ateni Seniale

'Atita Seniale

Sea 'o e Komiti Kakato 'o e Fale Alea

Kau 'Ofisa Pule Ngaue mo e kau Talekita 'o e Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga

Tu'i Fakamaau Lahi

Kalake 'o e Fale Alea

Komisiona ki he Va mo e Kakai

Kau ngaue ki he ngaahi pule'anga ki muli pea, mo e kau ngaue 'oku 'ikai ngaue'aki ki ai 'a
e Lao ki he Ngaue Faka-Pule'anga

Kau 'Ofisa Kolo mo e Pule Fakavahe

Kau Kovana

Kau Komisiona kuo fokotu'u 'i he Lao ki he Komisoni Lao 'o Tonga

Kau Komisiona kuo fokotu'u 'i he Lao ki he Ngaue Fakapule'anga

Kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi mo e Fakamaau'anga Kelekele

Kau Fakamaau Polisi

Kau Memipa 'o e Fakamaau'anga Tangi

Kau memipa 'o e Fale Alea

Kau memipa 'o e Tau Malu'i Fonua 'o Tonga

Kau Memipa 'o e Ngaahi Fakamaau'anga Fakapotungau (Tribunals)

Kau Nopele

Kau 'Ofisa mo e Kau Ngaue 'o e Fale Alea

Kau 'ofisa Polisi, Pilisone mo e Tamate Afi

Palemia, Tokoni Palemia mo e kau Minisita

Sino'i pa'anga ki he fakamole fakafo'ituitui 'a e Tu'i

Kau Komisiona Faka-Tu'i kuo fakanofa 'i he Lao ki he Komisoni Faka-Tu'i

Sea 'o e Fale Alea

Ngaahi Komiti Tu'uma'u mo e Ngaahi Komiti Fili